

XVIII. YÜZYILDA MISIR VE CEZAYİRLİ GAZİ HASAN PAŞA'NIN MISIR SEFERİ

Necmi ÜLKER

Memlûk beylerinin Mısır'da ele geçirmiş oldukları ülkenin kontrolünü geri almak ve tekrar Osmanlı İmparatorluğunun vaktiyle burada tesis etmiş olduğu idare şeklini eski haline getirmek amacı ile kaptan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa, 1786-87 yıllarında Mısır'a bir sefer gerçekleştirmiştir.

Ortaya koyduğumuz bu çalışmanın amacı, 1517 den beri Mısır'da devam etmekte olan Osmanlı iktidar ve ülke kontrolünün nasıl ve hangi şartlarda kaybedildiğini incelemek, Memlûkların burada idareyi nasıl ele geçirdikleri konusuna eğilmek, nihayet Gazi Hasan Paşa'nın Mısır seferini ve sonuçlarını ortaya koymaktır.

Öncelikle, Gazi Hasan Paşa'nın Mısır'da karşılaştığı durumu daha iyi anlayabilmek için, bu zengin mâli kaynaklara sahip olan Osmanlı eyaletindeki sivil ve askeri yönetimin ana yapısını incelemek gereklidir. Osmanlı padişahı Yavuz Sultan-Selim'in (1512-20) Mısır Memlûklarına karşı takip ettiği siyaset sonucu, Osmanlı İmparatorluğu 1517 yılında Suriye, Mısır ve Hicaz bölgelerinde 1250 yılından beri devam etmekte olan Memlûklu hakimiyetine son vermiştir. Özellikle, Mısır topraklarının Osmanlı imparatorluğu kontrolü altına alınmasıyla, Hindistan'a uzanan Doğu ticaret yolu da fethedilerek, bu zengin ve verimli toprakların genişlemekte olan Osmanlı hakimiyeti altına girmesi sonucunu doğurmuştur. Yavuz Sultan Selim ve kendisinden sonra tahta geçen oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) Mısır'da iki amacı vardı. Bunlardan birincisi bu ülkede Osmanlı kontrol mekanizmasını yerleştirerek Osmanlı hakimiyetini sağlamak, ikincisi ise ülkedeki kurumları ve şartları mümkün olduğu kadar yavaş bir biçimde değiştirerek statükoyu muhafaza etmekte.

Ancak, ülkedeki mevcut tam Osmanlı hakimiyetine, Mısır'a yerleştirilmiş olan düzene ve merkezden gönderilen emirlere uyma geleneği yaklaşık iki buçuk yüzyıl devam ettikten sonra, 1767 yılında burada güçlü bir şekilde ortaya çıkmış olan Mısır Memlûk'larından Ali Bey ül-Kebîr'in idaresine kadar ciddi bir reaksiyonla karşılaşılmamıştır¹. Mısır'ın fethi tamamlandıktan sonra, aynı yıl, 1517 de I. Selim tarafından uygulanmaya konulan *kanunnâme*, Osmanlı imparatorluğu ile Mısır arasındaki münasebetleri düzenleyen temel bir belge olmuştur². Mısır'a mahsus olmak üzere ve Selim *kanunnâme*'si olarak bilinen bu anayasa mahiyetindeki kanunlar, herhangi bir harp durumunda Osmanlı imparatorluğunun talep edeceği 12.000 kişilik silahlı askerî birliği hazırlayıp göndermekle ve belirlenmiş yıllık vergileri İstanbul'a ve Haremeyn'e (Mekke-Medine) göndermekle Mısır'ı yükümlü tutuyordu. Bu yükümlülüğe karşılık, Osmanlı imparatorluğu Mısır'ın emniyetini sağlamayı ve padişahın *kanunnâme*'si ve hükümlerine uymak şartıyla, Mısır'da muhtariyeti olan yerel Memlûk beylerinin de katılacağı bir yönetimin kurulmasını garanti ediyordu. Daha sonra I. Süleyman (Kanûnî) tarafından genişletilmiş olarak XVIII. yüzyılın ortalarına kadar değişmeden devam edecek olan bu *kanunnâme*, Mısır'da mevcut olan rakip siyasi kurumlar arasındaki kuvvetler dengesini sağlamıştır³.

Mısır'daki Osmanlı yönetiminin esas amacı, ülkenin gelir getiren kaynaklarını güvence altına almak ve buralardan elde edilen gelirleri İstanbuldaki merkezi hükümetin emrine, Mısır'ın ihtiyaçlarına ve İslam dünyasının mukaddes toprakları kabul edilen Hicaz'a aktarmaktı. Mısır

¹ David Kimche, "The Political Superstructure of Egypt in the Late Eighteenth Century," *The Middle East Journal*, vol. 22, no.4, (Autumn 1968), s.449.

² Ay.yer.; Bu Kanûnnâme metnini Ö. L Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esaslar*, Kanunlar I, İstanbul, 1943, s. 355-87 yayınlamıştır. Tahlili için bak. S.M.es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, kanûnnâme İstanbul, 1990, s. 87-90.

³ Ay.yer.

eyaletini, imparatorluk merkezi tarafından vâli⁴ olarak gönderilen bir Osmanlı devlet adamına verilen bir *mukataa*⁵ olarak tanımlamak mümkündür. Mısır valisi ülkedeki mâlî düzenden ve vergi toplama işlerinden, askeri teşkilatından ve ülkedeki dinî görevlilerden sorumlu idi. Aynı zamanda o, devlet görevlilerine maaş ödenmesinden, Mısır'daki harcamalardan ve her yıl ülke gelirlerinin fazlasını *irsâliyye hazînesi* adı altında İstanbul'a gönderilmesinden sorumlu tutuluyordu⁶.

Mısır'daki askerî teşkilat üç ana unsurdan oluşmaktaydı: İlki vâli ve emrindeki kuvvetler, ikincisi askerî ocaklar, ve üçüncüsü beyler ve onlara bağlı yetiştirilmiş yerel Memlûk'lar. Ülke fethini takip eden ilk

⁴ Devletin eyalet yöneticisi olan vali, (XVII.yy.dan itibaren 3 tuğlu Paşa) vezirler arasından seçilirdi. Devletin bir görevlisi ve padişahın temsilcisi olarak bir veya iki yıllığına gönderilirdi. Onun esas görevi merkezden gelen emirleri uygulamak ve gerekirse inisiyatifini kullanarak hükümetin politikasına ters düşmeyecek şekilde emirler vermektir. Mısır valilerinin, *Kuşufiyye*, *Caize ve İltizam* adları altında üç ana gelir kaynakları vardı. Stanford J. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517-1798*, Princeton, N.J., Princeton University Press, 1962, s.1 (Kıs. Ottoman Egypt, 1517-1798); S.J.Shaw, ed., *Ottoman Egypt in the Eighteenth Century*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1962, s.9 , 34-5 (Kıs. Ottoman Egypt, XVIII.yy)

⁵ İmparatorluktaki gelir getiren yerler belirli süreler için *mukataa*'ya (bedelli kiralama) verilir. *Timar*, *Emanet* ve *İltizam* olarak üçe ayrılırdı. *Mukataa* kullanma hakkı padişah adına belirli klişilerin tasarrufuna verilir. O kişi, padişah emirlerine uymak şartı ile, *mukataa*'yı işletme, organize etme ve vergileri toplama hakkına sahipti. S.J.Shaw, *Ottoman Egypt, 1517-1798*, s.26-7; S.J.Shaw, *Ottoman Egypt, XVIII.yy*, s.3; H.A.R.Gibb and H.Bowen, *Islamic Society and the West*, vol. I, part I, London, Oxford University Press, 1957, s.132 ve Vol I, part II, s.21; M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1953, s.578-9.

⁶ S.J.Shaw, *Ottoman Egypt, 1517-1798*, s. 19-50, 134-37; S.J. Shaw, *Ottoman Egypt, XVIII.yy.*, çeş.yer. Mısırdaki Osmanlı padişahının şahsi hazinesi için yaratılmış olan ve vergilerden oluşan fon. Bunun büyük bir kısmı devlet memurları, imparatorluk ihtiyaçları ve Mekke-Medine için harcanır ve geri kalan meblağ her yıl İstanbul'a gönderilirdi.

yüzyıl, Mısır'daki Osmanlı vâlisinin iktidar ve otoritesi herhangi rakip bir güç tarafından rahatsız edilmemiştir. Valinin esas güç kaynağı yedi ocaktan oluşan askeri birliklere dayanmaktaydı⁷. Diğer yandan, Memlûk birlikleri valinin kontrolü altında olmayıp, Kahire'de yaşayan ve Yeniçeri Ocaklarından bir komutana bağlı idiler⁸. Yukarıda zikredilmiş olan Mısır'ın üç ana idare unsuru birbirlerine rakip durumunda olup ülkedeki güçler dengesini sağlıyordu. Mısır'daki ilginç olan bu yönetim biçiminde üç unsurdan birinin diğerine tam destek vermeden o gücün ülkede tek başına iktidar sahibi olması mümkün olamıyordu⁹.

I. Süleyman tarafından kurulmuş olan Büyük *Divan*, ülke idarî teşkilatının merkezi durumunda idi. Mısır idaresinin başı olarak vâli Büyük *Divan*'ın başkanıydı. Bu *Divan* "Mısır'daki genel yönetim işleriyle ilgili yasaları uygulamakla yükümlü olan ve kendisine özel haklar tanınmış, ancak imparatorluk merkezinin genel hükümleri dışına çıkmamak şartıyla işleyen bir üst düzey idari mekanizma merkezi" idi. Mısır'ın en üst yönetim birimi olan bu Büyük Mısır *Divan*'ı, ülkedeki önemli idari makamlarda bulunan 28 kişiden müteşekkildi. Bunların en önemli olanları şunlardır: Habeş ve Yemen vâlisi, Kazasker, İskenderiye Kaptanı, Dimyat Kaptanı, Süveyş Kaptanı, Defterdar, Emir ül Hacc, Serdar ül Hacc¹⁰. Sadece Paşa'nın başkanlığında bir araya gelen bu *Divan*, gerektiğinde toplanmış ve burada XVIII. yüzyılın sonuna kadar yüksek rütbeli *Ocak* ağaları etkili olmuştur. Önceleri *Ocak* komutanları ve vâli arasında olan, daha sonra Bey'lerin kendi aralarında ve Bey'ler ve vâli arasında mevcut olan rekabet

⁷ İ.H.Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943, s.144-705; Gibb and Bowen, *a.g.e.*, I/1, s.56-66; S.J.Shaw, *Ottoman Egypt*, XVIII.yy., s.31-33. Altı *Ocak* I. Selim tarafından, Memlûklardan oluşan yedinci *Ocak* ise I. Süleyman tarafından kuruldu. Bu *Ocaklar* 20.000 kişiden oluşmaktaydı. J.H.Kramers, "Mamlûks", *The Encyclopedia of Islam*, I. ed., Leiden, s. 219.

⁸ J.H. Kramers, *a.g.mad.*, s. 219.

⁹ D.Kimche, *a.g.mak.*, s.449-50.

¹⁰ S.J.Shaw, *Ottoman Egypt*, XVIII.yy., s.29.

ve entrikalar bu üst yönetim birimine yansımıştır¹¹. Bu rekabet ve çekişmelerin temel sebebi İstanbul'daki imparatorluk merkezinin Mısır'daki kuvvet dengesini muhafaza etmek istemesinden olduğu bilinmektedir.

Mısır'da kendi içerisinde hiyerarşik bir düzene sahip olan iki güç grubu vardır. Birincisi, kısaca açıklandığı gibi, resmî Osmanlı idare mekanizmasıdır. İkincisi ise yüksek rütbeli askerler ve beyler tarafından yönetilen, Memlûk ve hür askerlerden oluşan gayri resmî Mısır askerî birliklerinde var olan Memlûk hiyerarşisidir¹². Bunlar, *kanunnâme*'de gösterildiği gibi, vâlilerin Osmanlı padişahına karşı üstlendikleri sorumlulukları yerine getirebilmek ve Mısır'ı gereği gibi yönetebilmek için kendilerinden güç alıp güvendikleri yegâne askerî birlikler olmuştur. XVII.yüzyılın sonlarına doğru Devşirme sisteminin bozulması, Harem'in devlet işlerine doğrudan müdahale etmesi, güçlü ve tecrübeli padişahların işbaşında bulunmamlarından dolayı merkezî Osmanlı devlet teşkilatı çökmeye başlamıştır. Hiç şüphesiz, I. Süleyman döneminde en geniş ve doğal sınırlara erişen imparatorluğun duraklaması ve sonra da çökmeye başlamasında ekonomik ve teknolojik sebeplerin de önemli katkısı vardır. Bu duruma paralel olarak, Mısır'daki Yeniçeri ve diğer ocaklardaki disiplin de gevşemeye başlamıştır¹³.

Öyle anlaşılıyor ki Mısır'daki ocakların yavaş bir biçimde bozulmasının dört temel sebebi vardır. Birincisi ekonomik kökenlidir. Askerî teşkilatın işleyişinin dayandığı *kanunnâme*, *Ocak* ileri gelen subaylarının Mısır'da gayri mankul sahibi olmalarını, iltizam işleriyle uğraşmalarını yasaklıyor, yalnızca aldıkları maaşlarla yetinmelerini öngörüyordu. Ancak, XVIII. yüzyılın başlarında Osmanlı subayları, *kanunnâme* hükümlerine rağmen, Mısır'da gayri menkul sahibi olmaya ve iltizam işleriyle meşgul olmaya başladıkları zaman askerlikle ilgili aslı görevlerini ihmal etmeye başlamışlardır. İkinci sebep olarak, orduya ayrılan

¹¹ D.Kimche, *a.g.mak.*, s.451

¹² S.J.Shaw, *Ottoman Egypt*, 1517-1798, s.1.

¹³ *Ay.es.*, s.4.

ödeneklerin yetersiz olmasına bağlı olarak sayılarının sürekli azalması gösterilebilir. Buna rağmen, görev başında ve hâlâ hizmet vermekte olan akseri birlikler hak ettikleri maaşlarını dahi alamamakta idiler. Üçüncü sebep, *Ocak* komutanları zengin olmaya başlamışlar, özellikle, *Kâhyâ*¹⁴ ve *Ağa*'lar¹⁵ kendi üstün ve güçlü pozisyonlarını korumak için servetlerini kendilerine bağlı özel ordu birlikleri¹⁶ teşkil etmek üzere Memlûk¹⁷ alımları için harcamaya başlamışlardı. Dördüncü olarak da *Ocak*'lı askerler yavaş yavaş Mısır'daki yerli kadınlarla evlenmek suretiyle dejenere olmaya başlamışlardı. Artık askerler sanatkar ve tüccar olmaya başlamış hatta bunlar sanatkar loncalarına üye olarak katılmışlardır¹⁸.

¹⁴ Halk arasında *Kâhyâ* denilen *Kethüdâ* Yeniçeri Ocağının büyük subaylarından biriydi. *Çavuş* bölüğünün ikinci önemli pozisyonudur. M.Z.Pakalın, *a.g.e.*, II, s. 251-2; S.J. Shaw, *Ottoman Egypt, XVIII.yy*, s.12, 32-33.

¹⁵ M.Z. Pakalın, *a.g.e.*, I, s. 23; İ.H.Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C.I, II, çeş. yer. Yeniçeri Ocağının her bir bölüğünün başında bir Ağa bulunmaktaydı.

¹⁶ Yeniçeri ve Azapların Ağa ve Kethüdâları Memlûk satın alıp özel birlikler oluşturmaya başlayınca, Mısır'daki Osmanlı askeri varlığının simgesi olan Yeniçeri Ocakları da çözülmeye başlamıştı. Zamanla Memlûk'lardan bazıları ait oldukları Ağaları devirip yerlerini almaya başladılar. Bu değişim yeniçerilerin ağası İbrahim Kâhyâ ve *azap*'ların ağası Rıdvan Kâhyâ ile başlamış ve 1747 ve 1754 yılları arasında belirgin hale gelmiştir. Bu iki *kâhyâ* Yeniçeri Ocağı'nda önemli mevkiilerdeki Osmanlıları indirip yerlerine Memlûk'ları getirmişlerdir. Böylece Memlûk beyleri XVIII. yüzyılın ortasında Mısır'ın kuvvetler dengesini kendi lehlerine çevirmişlerdir. Bak. D. Kimche, *a.g.mak.*, s. 455; Gibb and Bowen, *Islamic Society* (Kıs.), I/1, s. 227.

¹⁷ Bu Memlûk'lar, Mısır'da iktidar arayışı içinde olan zengin yönetici ve subaylar tarafından Kafkasyanın Gürcistan ve Çerkezistan bölgelerinden satın alınarak bu ülkeye getirilmişlerdir. Bak. J.H.Kramers, *a.g.mad.*; S.J.Shaw, ed. *Ottoman Egypt in the Age of the French Revolution*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1964, s. 7-8; Türkiye'de konuyla ilgili çalışan Prof.Dr. K.Y.Kopraman Memlûk kelimesini "Memlûk" (çoğulu:memâlîk ve memlûkûn), Arapça "meleke" fiil kökünden türemiş bir "ism-i mef'ul" olup lügat mânâsı "tasarruf edilen; sahip olunan; hizmetçi; hizmetli; beyaz köle" demektir" diye açıklar. *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Ankara, 1989, s.1.

¹⁸ D. Kimche, *ay.yer.*

Bundan sonra Ocaklar zamanla askeri karakter ve özelliklerini kaybetmişlerdir. Diğer taraftan, Memlûklar askeri bir kitle olarak hâlâ varlıklarını sürdürüyorlar ve Ocaklarla olan rekabetlerinde kolaylıkla Osmanlı askeri teşkilatına üstünlük sağlayabiliyorlardı. Mısır vâlisi de, kendi eyaletini etkisi altına almakta olan kötü ekonomik faktörleri kontrol etmekte başarısız oluyordu¹⁹.

Osmanlı garnizonunun *yedi bölüğü* artık milli bir Mısır ordusu olma özelliğini kaybetmiş ve kendi şahsi çıkarları doğrultusunda hareket eden gruplar haline dönüşmüştü. XVIII. yüzyılda Mısır vâlisinin güvenecek ve kullanacak bir askerî gücü kalmamış, müeyyide (yaptırım) gücü ve imkanlarını da kaybetmiş duruma düşmüştür. Bu sebepten valiler artık hangi grup güçlü ise ona dayanmak mecburiyetinde kalmışlardır. Bu durumda, doğal olarak, emirleri altında silahlı asker barındıran askerî komutanlar (beyler) zamanla güçlü siyasî grup liderleri haline gelerek Mısır'daki bütün idarî ve mâli teşkilatı kontrolleri altında tutar olmuşlardır. Artık beyler sahip oldukları malî güç ve askerî birliklere dayanarak güçlenmiş ve hatta kendi hanedanlarını kurmayı başarmışlardır. Bu hanedanlar veya aileler arasında *Fakariyye* ve *Kasımiyye* aileleri en tanınmış iki ailedir. Bu iki aile veya haneden XVII. yüzyılda rakip olarak ortaya çıkmışlar ve ülkedeki durumlarını kuvvetlendirmişlerdir. XVII. yüzyıl bu iki ailenin güçlenmesine ve Mısır'ın büyük bir bölümüne hakim olmalarına şahit olmuştur. Ülkedeki bu duruma rağmen, Mısır'daki Osmanlı valisi XVIII. yüzyılın başlarına kadar ülkedeki güçler dengesini sağlamayı başarmıştır.

Yukarıda bahsedilen Mısır'daki kuvvetler dengesi, bir tarafta *Kasımiyye* grubu ve yedi bölük, diğer tarafta *Fakariyye* olmak üzere küçük çapta bir iç savaş mahiyetinde olan 1711 deki "Büyük Ayaklanma" dan sonra Memlûk beylerinin lehine değişmişti. Yerel kuvvetlerin bir patlaması şeklinde mütalaa edilen bu iç mücadele aynı zamanda Mısır'ın

¹⁹ P. M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent, 1516-1922*, London, Longmans, 1966, s.77.

siyasî hayatında “Beylik” kavramını ön plana çıkardığı gibi, oraya Osmanlı hakimiyetiyle birlikte yerleştirilmiş olan ve bir güç dengesi unsuru olarak Mısır’da bulunan *yedi bölük*’ün önemini kaybetmesi ve Memlûklara boyun eğmesi sonucunu doğuruyordu²⁰. XVIII. yüzyıl, Mısır eyalet merkezi olan Kahire’nin Beylerin nüfuzu altına girdiğine şahit olacaktır. Mısır’daki bu Memlûk beyleri gerçek güçlerini maiyetinde tuttukları, kendilerine bağlı silahlı kuvvetlerden alıyor ve yalnızca kendi iç siyasetlerine karışmayan vali’lere hoşgörülü davranıyorlardı. Mısır’daki Memlûk hanedan veya gruplarının en güçlüsünün lideri daha sonra ülkenin en önemli ve en üst düzey makamı olan *Şeyh ül- Beled*’liği²¹ ele geçirecek ülkede gerçek iktidar sahibi olacaktır. Ülkedeki ikinci önemli makam ise Hacc liderliği anlamına gelen *Emir ül-Hacc*’tır²².

²⁰ *Ay.es*, s.89-90

²¹ Bu makamı Shaw, *Ottoman Egypt*, XVIII.yy. s.4 de şehir başkanı, s.28 de Memlûk lideri, Gibb and Bowen, *Islamic Society*, I/1, s. 262-63 de köyün kilid adamı, köy başkanı olarak tanımlar. Bu makamın bazen Belediye Reisi olarak da tanımlandığına rastlanır. Shaw, *Ottoman Egypt in the Age of French Revolution*, s.11 de Çerkez Muhammed Bey’in (1724-26) bu ünvanı ilk kez kullandığına dair bilginin Osmanlı arşiv kayıtlarında olduğunu zikreder. Diğer yandan Shaw, *Ottoman Egypt*, XVIII.yy., s.4 d.n.3 de ilk *Şeyh ül Beled*’in Mısıra 1744-54 yılları arasında hakim olan İbrahim Kethüda olduğunu kaynak vererek belirtir.

²² Hacc kervanının lideridir. Mısır’daki Osmanlı idaresinin ilk on yılında bu terim *Emîr Rakab ü’l Mahmal*, şeklinde kullanıldı. Sonra *Emîr ü’l Hacc* bunun yerini aldı. Ülkedeki Osmanlı yönetiminin ilk yüzyılında bu görev veya makam İstanbul’dan gönderilen memurlara verilir. XVII.yy. yy.da ise bu görev padişaha yıllık Mısır vergisini götüren yetkililere verilmeye başlandı. XVIII.yy.da ise *Şeyh ül Beled*’ in bir altındaki görevliye verilir oldu. Böylece, bu makam Mısır Memlûk gruplarının Osmanlı hükümetine karşı bağımsızlık elde etmek için yaptıkları mücadelelerde bir araç haline getirildi. Ayrıca, bu görevi elde eden Mısır’ın vergi gelirlerinden büyük bir pay alıyordu. XVIII.yy. sonunda ise Memlûk beyleri olan Murad ve İbrahim, *Şeyh ü’l Beled* ve *Emîr ü’l Hacc* makamlarını aralarında paylaştılar. 1786 da *Emîr ü’l Hacc*, Mısır hazinesinden 11.000.000 *pârâ*’ya yakın (yaklaşık 437 Mısır *kese*’si -- 1 *kese* =25.000 gümüş *pârâ* --) ve ayrıca 5.000.000 para da (200 *kese*) padişaha gönderilmesi gereken *Irsaliye*’den pay alıyordu. Shaw, *Ottoman Egypt*, XVIII.yy., s.12, 40-43.

Osmanlı padişahının daha etkin bir biçimde destek veremediği Mısır valisi ve Osmanlı hükümetinin temsilcileri, ülkede iktidarı elde etmek için mücadele veren farklı Memlûk gruplarına maddi yardım yaparak, yâni rüşvet vermek suretiyle Mısır'daki mevkilerini muhafaza edebiliyorlardı. Osmanlı merkezi hükümeti *Hulvân*²³ gelirini, yalnızca kendi aralarındaki mücadelelerden yenik çıkan Memlûk Beylerinin gayri *menkûl* ve topraklarını ele geçirmek suretiyle elde edebiliyorlardı²⁴. Böylece Osmanlı devleti, Memlûkların Mısır'daki Osmanlı hükümetinin ana yapısını ele geçirmelerine göz yummak mecburiyetinde kalıyordu.

Mısır'daki belirsizlik içinde olan bu durum, Ali Bey ül-Kebîr'in (Büyük) 1768 Kasımında Kahire'deki Osmanlı valisini hal' ettiği zaman ülkede mevcut olan iç kuvvetler dengesini tamamen Memlûkların lehine çevirmişti²⁵. Ülkenin en aktif ve en etkin duruma gelmiş olan Şeyh ül-Beled'lik makamı vasıtasıyla artık Ali Bey ül-Kebîr valinin görevlerini de üstlenmiş oldu²⁶. Bu başarılı girişiminden sonra Ali Bey ül-Kebîr

²³ *Hulvân*, kendisine verilen bir *iltizam* için Osmanlı devlet hazinesine ödenecek ve önceden tesbit edilmiş tahmini vergi miktarının sekiz katına eşit olan nakit için kullanılan bir tâbirdir. Yılda bir defa ödenen *Hulvân*'a karşılık *mültezim*'ine, burayı yönetme, vergi toplama ve belirlenmiş olan nakit meblağı Hazine'ye gönderme ve artan miktarı kendisi için alkoyma hakkı verilmiştir. *Mültezim* buranın iltizam'ını başkasına devredemez ve evlatlarına bırakamazdı. İltizam'ın tasarruf hakkı onun ölümünden sonra tekrar Hazine'ye geri devredilirdi. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, Mısırın idaresini kontrolleri altına alan Memlûk beyleri, iltizam'ları da ele geçirince onların alım satım ve veraset hakkını ele geçirmişlerdir. Shaw, *Ottoman Egypt*, XVIII.yy., s.5.

²⁴ Shaw, *ay.yer.*

²⁵ D.Kimche, *a.g.mak.*, s.452 ; Shaw, *Ottoman Egypt*, XVIII.yy., s. 7 Ali Bey ül-Kebir Mısır 1763-1773 yılları arasında bağımsız bir monark gibi yönetmiştir. Geniş bilgi için bak. D. Kimche, *ay.yer.*, den naklen, S. Lusignian, *A History of the Revolt of Aly Bey Against the Ottoman Porte*, London, 1783. Kimche, kitap yazarının çocukluğunun Kahirede geçtiğini ve Ali Beyi yakından tanıdığını ve malumatın birinci el ve değerli olduğunu dipnotunda belirtir. Ayrıca bak. G. Wiet, "Ali Bey," *The Encyclopedia of Islam*, new. ed. Leiden, 1960, s. 391-92.

²⁶ P.M.Holt, *a.g.e.*, s. 95; G.Wiet, *a.g.mad.*, s. 391

ülkedeki durumunu sağlamlaştırmak için birçok Memlûk satın almış ve bu kuvvetleri, Osmanlı devletine bağlı ancak özelliğini yitirmiş silahlı kuvvetler durumunda olan Ocakların hâlâ elinde bulundurduğu gücü çökertmek için kullanmıştır²⁷.

Gerçekten, siyasi durumlardan yararlanmayı çok iyi bilen Ali Bey ül-Kebir, 1768 de patlak veren Osmanlı-Rus Harbini (1768-1774) fırsat bilerek Suriye ve Hicaz bölgelerini kontrol altına almak istemiştir. Bu Memlûk Beyi Mısır ve Haremyn (Mekke-Medine) üzerinde fiziki bir kontrol kurmayı başardı. Ali Bey ül-Kebir Mısır ve hakim olduğu bölgelerdeki durumunu kuvvetlendirdikten sonra Suriye'yi de ele geçirmek için hazırlıklara başladı. Herşeyden önce o, bu amacına ulaşabilmek için 1770-71 de Suriye'deki Osmanlı valisine karşı Suriye'nin kıyı bölgelerini kendi kontrolü altında tutan Şeyh Tahir ül-Ömer ile ittifak yapmak istedi²⁸. Bu girişiminde başarılı olduğu anlaşılan Ali Bey ül-Kebir, Şeyh Tahir ile birlikte hareket ederek Osmanlı kuvvetlerini mağlup etmiş, hatta Suriye'nin merkezini de zapt etmişlerdi. Öyle anlaşılıyorki, Ali Bey ül-Kebir Mısır merkez olmak üzere eski Memlûk Sultanlığını canlandırmayı amaçlıyordu. Bu durumu gerçekleştirmek için Ali Bey ül-Kebir'in eski Mısır Memlûk Sultanlığının bir parçası durumunda olan Suriye'yi de kontrol altına alması gerekiyordu.

Ancak Ali Bey ül-Kebir'in bu düşü gerçekleşmemiştir. Zira, onun güvendiği güçlü komutanlarından birisi olan Muhammed Bey Ebu'l Zahab, esas kuvvetleri de elde edip Ali Bey ül-Kebir'in üzerine yürüyüp onu mağlup etmiştir. Ali Bey esir edilerek Kahire'ye götürülmüş ve orada 8 Mayıs 1773 de ölmüştür²⁹. Böylece Osmanlı İmparatorluğu için büyük potansiyeli olan tehlikeli, hırslı ve güçlü bir Memlûk beyi ortadan kalkmış

²⁷ D. Kimche, *a.g.mak.*, s.455.

²⁸ Yorga, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V (1774-1912), çev. B.Sıtkı Baykal, Ankara, Güney Mat. ve Gazetecilik, 1948, s.61; N.A. Koenig, "Ali Bey," *İslam Ansiklopedisi*, I, s.317-18.

²⁹ P.M.Holt, *a.g.e.*, s.127; Koenig, *a.g.mad.*, s.318.

oldu. Diğer yandan, Ebu Zahab, Ali Bey ül-Kebir'in takip ettiği siyasetten ayrılarak Osmanlı imparatorluğuna ve Osmanlı padişahına bağlılığını bildirdi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Ebu Zahab'ı Osmanlılara karşı tavır koyup merkezden gönderilen emirleri dinlemeyen ve açıkça isyan etmiş olan Şeyh Tarih ül-Ömere karşı kullanmak üzere harekete geçti. Şüphesiz Osmanlı merkezi hükümeti Suriye eyaletini Mısırlı bir Memlûk beyinin eline geçmesine göz yumması mümkün değildir. Ancak Ebu Zahab'ın, Suriye'de isyan etmiş olan Şeyh Tahir ül-Ömer'e karşı giriştiği askerî hareket esnasında aniden ölünce, Osmanlı hükümeti ikinci defa olmak üzere Eylül 1774 de kaptan-ı deryalığa getirilen Cezayirli Gazi Hasan Paşa'yı³⁰ Suriye'yi işgal etmek ve orada kaybedilmiş olan Osmanlı hakimiyetini yeniden sağlamak üzere görevlendirildi. Gazi Hasan Paşa yaptığı askerî harekatta Şeyh Tahir ül-Ömer'e karşı başarılı olmuş ve onu Şam'a kadar takip edip yakalamış ve 1776 da hayatına son vermiştir³¹.

Ebu Zahab'ın Osmanlı hükümetinin isteği üzerine Suriye'ye yaptığı sefer sırasındaki ölümünden sonra *Kazdugliyye* grubu kendi aralarında mücadele etmeye başladı. Bu grup iki ana karşıt ve rakip gruba ayrıldı. İlki, Muhammed Bey Ebu Zahab'ın taraftarları olan İbrahim ve Murad Bey'lerin³² önderliğini üstlendiği grubun adı *Muhammeddiye*'dir.

³⁰ Gazi Hasan Paşa 1770 Çeşme Deniz Savaş'ında dikkatleri üzerine çekmiş ve Osmanlı donanması başına getirilmiştir. 31 Mart 1785 de Halil Hamid Paşa'nın padişahı devirip yerine Şehzade Selim'i tahta getirme planlarını padişah, I. Abdülhamid'e (1774-89) haber vererek ona olan sadakatini gösterdi. Böylece padişahın en güvendiği devlet adamı oldu. Hasan Paşa ile ilgili geniş bilgi için bak. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1308, vol. 1-2, s. 159-60; Uzunçarşılı, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair," *Türkiyat Mecmuası*, cilt. 7-8, (1940-42), s. 17-40; Uzunçarşılı, "Hasan Paşa," *İslam Ansiklopedisi*, 5/1, s. 319-23; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Ankara, 1956, s. 509-18; E. Kuran, "Gazavat-ı Cezâyirli Gazi Hasan Paşa'ya Dâir," *Tarih Dergisi*, XI/15, İstanbul, 1960, s. 95-98; J.H.Mordtmann (E. Kuran), "Djeza'irli GhaziHasan Pasha," *The Encyc. of Islam*, new. ed s. 533-34.

³¹ İ.H.Uzunçarşılı, "Hasan Paşa," *İ.A.*, vol. V.s. 320.

³² İsmail Raif Paşa'nın kölesi olan Murad Bey, bir tacir tarafından Mısıra getirilip satılmıştır. Zamanla özgürlüğünü kazanıp üst mevkilere yükselerek siyasi bir lider

Diğer karşıt grup ise Ebu Zahab'ın ölümünü takip eden günlerde Mısır'ın iç işlerine hakim olan ve *Aleviyye* olarak adlandırılan gruptur. İsmail ve Cidavî Hasan Bey'lerin³³ liderliğini üstlendiği bu grubu Ali Bey ül-Kebir'in taraftarları desteklemekteydi. Mısır'daki esas iktidar mücadelesi, bu iki ana rakip grup arasında sürmekteydi. Mamafih, 1779 yılından sonra Mısır'ın hemen hemen tamamı *Muhammediyye* grubu tarafından kontrol edilmeye başlanmıştır. Mısır'ı hakimiyetleri altına alan *Muhammediyye* grubu çok geçmeden ülkedeki gelir kaynaklarını ve vergi sistemini ele geçirmekle kalmayıp Osmanlı hükümetinin çok hassas davrandığı *Hulvân* gelirlerine de el koyup İstanbula göndermediler. Böylece, Osmanlı devleti ile Mısır arasındaki organik bağı da koparmış oldular. Daha sonra, İbrahim ve Murad Beyler arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmış, ancak Mısır vâlisi ve ulemanın aracılığı ile barıştırılmışlar ve 1783-84 de her iki bey de iktidarı ortak yürütmeyi kabul etmişlerdir. Yaşca büyük olan İbrahim Bey Mısır'da önemli bir mevki olan *Şeyh ül-Beled'* olarak kabul edilmiş³⁴ ve hatta Mısır'a yeni vali olarak atanmış olan Yeğen Mehmed Paşa³⁵ ülkeye gelinceye kadar da vali vekili olarak görev yapmıştır.

İbrahim ve Murad Bey'ler artık Mısır'da rakipsiz olarak iktidarı elde etmelerine rağmen Ali Bey ül-Kebîr taraftarlarını ortadan kaldıramamışlardır. İktidardaki bu beyler Osmanlı padişahına açık bir biçimde karşı çıkmaksızın Mısır'daki faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu iki bey, aynı zamanda Truguet adında bir Fransız temsilcisiyle 9 Ocak 1785 tarihinde, Osmanlı hükümetinden izin almaksızın, bir ticaret antlaşması bile

olan Murad Bey, önceki efendisi Mısır'a vali olarak geldikten kısa bir süre sonra onu Receb 1194 H /Temmuz 1780 de valilikten azl etmiştir. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Dersaadet, Matbaa-i Osmanî, 1309, s. 290. Ayrıca Murad Bey, kaba, gaddar ve adaletsiz bir karaktere sahipti. Ancak, ulema ve bilginlere saygı gösterir ve onları dinlerdi. İslam ve Müslümanlara meylli vardı. Gibb and Bowen, *Islamic Society*, I / II, s.112.

³³ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, III, s. 288. (Kıs. Cevdet, a.g.e.)

³⁴ Ay.es., s.294; Holt, *Fertile Crescent*, s.99.

³⁵ Cevdet, *ay.yer.*; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV / 2, Ankara, T.T.K.Bas., 1959, s.430-32. Yeğen Seyid Mehmed Paşa hakkında kısa ve öz lü biyografik bilgi vardır.

imzalamışlardı³⁶. Ancak bu ticaret antlaşması Osmanlı hükümeti tarafından yalnızca red olunmakla kalmamış, aynı zamanda, ticaret amacıyla Karadenize giden bütün Fransız gemileri Osmanlı donanması tarafından engellenmiştir. Daha sonra, Osmanlı devleti aynı tavrı ve engellemeyi İngiliz tüccar gemilerine de uygulamışlardır.

Osmanlı imparatorluğunun bütün çabalarına rağmen, 1785 yılında İbrahim ve Murad Beylerin Mısır'daki keyfi ve diktatörce yönetimlerinin doruk noktasına erişmesine engel olamamışlardır. Bu Memlûk beyleri halkın aleyhine sürekli olarak vergileri arttırmışlar³⁷ ve her yıl Hicaza gitmesi gereken buğdayı çeşitli bahaneler bularak göndermeyip kendi ihtiyaçları için kullanmışlardır. Belki de hepsinden önemlisi, Osmanlı hükümeti ile Mısır arasında tek hakiki ve fiili bağ olarak kalmış bulunan *Hulvân*'ı göndermeyi red etmişlerdir³⁸. Kısacası, adı geçen Memlûk beyleri hazine gelirlerinin bir çoğunu kullanmışlar ve Mısırın Osmanlı hükümetine ve Mukaddes Şehirlere (Mekke-Medine) olan malî ve aynı yükümlülüklerini yerine getirmemişlerdir. Özellikle 1779 yılından sonra Mısır'ın bütün vergi şeklinde olan gelirleri bu beylerin kesin kontrolü altına geçmiş ve Osmanlı devleti ile bütün bağlar koparılmıştı.

Bu nazik durum karşısında Osmanlı hükümeti Mısıra doğrudan müdahale etmek için hemen harekete geçti. 6 Şaban 1199 H/ 14 Haziran 1785 günü Vezir-i âzam Şahin Ali Paşa'nın başkanlığında toplanan Divanda özel bir toplantı yapıldı³⁹. Bu toplantıda Osmanlı devletinin hazinedarı olan Süleyman Fethi Bey, 1780 yılında Mısır'ı ziyaret ettiğini, bu ülkede bağımsız hareket eden Memlûk beylerinin devlete bağlılığının ve

³⁶ Yorga, *a.g.e.*, s.64; Cevdet, *a.g.e.*, s.301 ; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV /2, s. 515-17 de kendi hakimiyetleri ve Rusya'nın himayesi altında Mısır'da bir devlet kurma girişiminde bulunan Murad ve İbrahim Beşler hakkında ve Rusyanın bu konu ile ilgili takındığı tavrı ve yazışmaları arşiv belgelerine dayanarak verir.

³⁷ Cevdet, *a.g.e.*, s.300-301.

³⁸ Shaw, *Ottoman Egypt, 1517-1798.*, s.12; Shaw, *Ottoman Egypt, XVIII. yy.*, s.6.

³⁹ Cevdet, *a.g.e.*, s. 296; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV / 2, s. 436-38 de Şahin Ali Paşa (Hazinedâr) hakkında kısa biyografik bilgi verir.

yükümlülüklerini yerine getirmelerinin sağlanması konusunda tek geçerli yolun Mısır'a karadan ve denizden geniş kapsamlı bir sefer yapılması gerektiği kanaatinde olduğunu ifade etti. Sözlerine devamla kuvvet kullanılmaksızın Mısırdaki uygulanmaya çalışılacak her hangi bir reformun yalnızca Memlûk beylerinin direnci ve karşı koymalarıyla sonuçlanacağını da ifade etti. Sonuçta *Divan*'ın aldığı karara göre gelecek sene(1786) karadan ve denizden olmak üzere kombine bir sefer hazırlanacaktı. Ayrıca, sefer başlatılıncaya kadar geçecek olan sürede de Mısır'a özel bir temsilci gönderilerek Murad ve İbrahim Beylerin Osmanlı devletine karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmeleri için çaba harcanacak ve Mısır'daki Osmanlı valisine Osmanlı kuvvetleri Mısır'a ulaştığında yardım edilmesi ve kolaylık gösterilmesi için gizli çalışmalar yapılması tenbih edilecekti⁴⁰.

Aynı zamanda *Divan*'da , daha önce Mısır'da bulunmuş bir Memlûk beyi olan ve şimdi Suriye valisi bulunan Cezzâr Ahmed Paşadan⁴¹ Mısır'daki durum ve şartlarla ilgili bilgi ve burada yapılacak başarılı bir Osmanlı askeri harekati için gerekli olan kuvvet ve mühimmat konusunda fikirlerinin sorulmasına karar verildi⁴².

Cezzâr Ahmed Paşa'nın *Nizamnâme-i Mısır* başlığını taşıyan

⁴⁰ Shaw, *Ottoman Egypt, XVIII.yy.*, s.6.

⁴¹ Bosna asıllı olan Ahmed Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa 1756 da Mısır valisi olunca (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, IV / 2*, s. 336 da Kasım 1757 tarihini verir) onun maiyetinde Osmanlı hizmetine girer. Sonra, Mısır hakimi Ali Beş ül-Kebîr'in (1763-73) kölelerinden birisi olur ve kendisine Cezzâr (Deve Kasabı) ünvanı verilir. Mısır'dan kaçmak zorunda kalarak Suriye vâlisi Osman Paşa'nın hizmetine girer. Tahir Ömer'in Suriye'deki isyanının bastırılmasında önemli rol oynar. Vezaretle (Paşa) Sayda eyâletine tayin edilir. 1780 de Suriye vâlisi olur. Daima Akka'da kalmayı tercih eden Cezzâr Ahmed Paşa, 1799 da burayı Napolyon Bonapart'a karşı müdafaa etmekle ün kazanır. 23 Nisan 1804 de Akka'da vefat etmiştir. M.C. Şahabettin Tekindağ, "Cezzâr Ahmed Paşa," *I.A.*, III, s. 156-58; Shaw, *Ottoman Egypt, XVIII.yy.*, s.7

⁴² Cevdet, *a.g.e.*, s.297 ; Shaw, *Ottoman Egypt, 1517-1798*, s. 300. Shaw konu ile ilgili bilgi için Ahmed Vâsıf Efendi'yi gösterir. *Mahâsin al-Âsâr ve Hakâyik al Ahbâr* (Târîh-i Osmânî), Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, MS. 355, fol. 210a-211a.

konuya ilişkin raporu Ramazan 1199 H / Temmuz 1785 de İstanbula ulaştı. Bu uzun ve ayrıntılı rapor Mısır'daki hükümeti, emir'lerin durumlarını, ulema ve askerlerin ve önemli şahsiyetler hakkında bilgiler içermektedir⁴³. Cezzâr Ahmed Paşa, Memlûk beylerinin Mısır'ı tiran gibi idare ettiklerini, dinî liderlerin, askerlerin ve Arap göçebe kabilelerinin planlanmakta ve bu keyfi yönetime son verecek olan Osmanlı askeri hareketinden hoşnut olacaklarını ve destekleyecekleri konusunda teminat verdi. Cezzâr, aynı raporunda sefer için yapılacak hazırlıkların büyük bir gizlilik içinde yapılmasının Memlûk beylerinin Osmanlı hareketine karşı hazırlıksız yakalanmaları ve İstanbulda herhangi bir siyasi manevraya girememeleri açısından önemli olduğunu ileri sürmüştür. Aynı raporunda Cezzâr, Osmanlı ordusunun ilk olarak Filistindeki Ramla ve Gazze'ye gönderilip isyan etmiş olan Tahir ül-Ömer oğullarının susturulması harekâtı sürerken,denizden de ayrı bir ana kuvvetin Memlûk beylerini ikaz etmeksizin Mısır'a gelmesi gerektiğini vurgulamaktadır⁴⁴. Raporunun sonunda Cezzâr Ahmed Paşa, bu görev kendisine verildiği takdirde, Osmanlı hakimiyetini tekrar Mısır'da tesis edeceğini ileri sürüyordu. O, aynı zamanda, Osmanlı devleti için yapacağı bu göreve karşılık, Suriye valiliğine ek olarak Şam, Sayda veya Mısır valiliğini de kendisine verilmesini rica ediyordu⁴⁵. Osmanlı hükümeti, otoritesini Şam'a ve Mısır'a doğru yayma eğiliminde olan hırslı Cezzâr Ahmed Paşa ile olan münasebetlerinde dikkatli olmak zorunda kalmıştır. Osmanlı devlet ileri gelenleri Cezzâr'a bu isteklerinden ötürü bir fırsatçı gözüyle bakıyordu. Diğer yandan, Cezzâr'ın Suriye'deki bütün Şihab hanedanının etkisini zayıflatmak istediği de biliniyordu⁴⁶. Öyle anlaşılıyor ki, Cezzâr Ahmed Paşa, Osmanlı padişahına bağlılık ve sadakat maskesi altında Mısır'da isyan durumunda olan Murad ve İbrahim Beyleri bastırarak bu ülkeyi de ele

⁴³ Bu rapor Stanford J.Shaw tarafından *Ottoman Egypt in the Eighteenth Century*, başlığı altında yayımlanmıştır. Bak. d. n.4.

⁴⁴ Shaw, *Ottoman Egypt*, XVIII.yy., s. 8; Cevdet, *a.g.e.*, s.298-99. Yazar bilgileri "Umur -ı Mısriyyeye Dair Cezzârın inhası" başlığı ile verir.

⁴⁵ Cevdet, *a.g.e.*, s.299.

⁴⁶ Holt, *Fertile Crescent*, s.130.

geçirip kendi hakimiyetini geniş bölgelere yaymak istiyordu. Bu durum karşısında, Osmanlı hükümeti bazı bahaneler bularak 1785 den sonra devlet kademelerinde etkili, nüfuzlu ve padişahın en güvendiği devlet adamı durumuna gelmiş olan kaptan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'yı bu konuda yetkili kişi olarak görevlendirmeyi daha uygun görüyordu⁴⁷.

Mısır'a karşı takip edilen siyasetin ana hatlarını ve uygulama planlarını Osmanlı hükümetinin mi yoksa Gazi Hasan Paşanın mı yaptığı kesin olarak bilinmemektedir. Burada şunu da belirtmeliyiz ki özellikle 1786 da Hasan Paşa'nın adamı olan Koca Yusuf Paşa sadrazam olunca onun yıldızı parlamış ve Osmanlı Devlet idaresinde eşi görülmeyen, istiklâl sahibi ve çok itibarlı bir devlet adamı durumuna gelmiştir. Diğer taraftan, Gazi Hasan Paşa 1775-76 yıllarında Mora'da kaybedilmiş olan Osmanlı Devletinin itibarını ve otoritesinin tekrar teessüs edilmesinde rolü büyük olmuştur⁴⁸.

Mısır'a karşı yapılan askeri seferde Cezzâr Ahmed Paşa'nın raporunda tavsiye ettiği öneriler doğrultusunda hazırlıklar yapılmış ve bu tavsiyeler büyük ölçüde ve ayrıntısına varıncaya kadar takip edilmiştir⁴⁹. Deniz seferine hazırlanan gemiler Suriye'deki isyanı bastırmak amacına yönelikmiş gibi davranılarak, Osmanlı Kaptan-ı Derya'sı Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın komutası altında İstanbul'dan ayrılmıştır. Bu plan üzere Osmanlı donanması Akdeniz'de seyrederken kaptan paşanın emri ile rota değiştirmiş ve 11 Haziran 1786 tarihinde Mısır sahillerinde karaya çıkıp herhangi bir direnişle karşılaşmadan İskenderiye'yi işgal etmiştir⁵⁰. Karaya çıkmış olan Osmanlı deniz piyadeleri bölge halkından direniş değil hüsnükabul görmüştür. Osmanlı hükümeti, Hasan Paşa'nın bu deniz seferinde kendisine destek olması için Gazze mütesellimi olan Derviş Bey'in komutası altında bir kara ordusu tayin etmiştir⁵¹. Bu seferin temel

⁴⁷ Bak. d.n.36.

⁴⁸ Mordtman (E.Kuran), *a.g.mad.*, s.534.

⁴⁹ Shaw, *Ottoman Egypt, 1517-1798*. s. 301.

⁵⁰ Shaw, *ay.yer.*; Uzunçarşılı, "Hasan Paşa," *I.A.*, s. 321.

⁵¹ Rakka valisi Keki Abdi Paşa'ya, Hasan Paşa'nın Mısır seferinde yardım etmesi için

amacı Mısır'da ortadan kaldırılmış olan Osmanlı hakimiyetini ve malî teşkilatı tekrar düzene koymak, Osmanlı hükümetine her sene gönderilmekte olan *İrsaliyye Hazinesi*'nin akışını tekrar sağlamaktı⁵².

Diğer taraftan bu ciddi durum karşısında Murad ve İbrahim Beyler, Mısır'daki varlıklarının sürmesinin tek şartının talep edilen malî ödemeleri kabul etmek ve İskenderiye'de karaya çıkmış olan Osmanlı kuvvetlerinden kurtulmakla mümkün olacağını düşündüler. 17 Temmuz 1785 de vâli Yeğen Mehmed Paşa ile yaptıkları görüşme esnasında, sert bir karaktere sahip olan Murad Bey niyetini şöyle ifade ediyordu:

Bizden yalnız bir hesâb sormak hakkınız vardır. Bundan başka size bir vereceğimiz yoktur. Ramazanın sonuna dek bize mühlet virin ve sonra hesabınızı görün. Ve İskenderiye'ye gelenler dahi geldikleri gibi avdet etsinler, yoğsa [ne] Sürre ve Hacc tedârikin görürüz ne de mütâlib devletten [devlete] bir şey veririz. İşte lakırdının bitmiş budur⁵³.

Bu toplantı akabinde Murad ve İbrahim Beyler durumun ciddiyetini ve vehametini idrak ederek takındıkları sert tavırdan vaz geçip yumuşamak zorunda olduklarını anladılar. Mısır'daki ulema, suleha ve ocaklı ile işbirliği yapıp af edilmelerini dileyen "üç kıt'a arzuhâl" hazırlayıp birini Devlet-i Aliyye'ye, diğerini Dersaadet'ten cevap gelinceye kadar zaman istemek üzere Kaptan Paşa'ya ve üçüncü nüshasını da İskenderiye'de bulunan Cidde vâlisi Ahmed Paşa'ya takdim edilmek üzere gönderme kararı aldılar⁵⁴. Ancak bu dilekçeler İskenderiye'ye ulaştığı

asker toplayıp karadan gitmesi emredildi. Rakka civarında yaşayan Millî aşireti reisleri olan Timur ve Firuz Beyler vâlinin kendilerine karşı hareket edeceğini sanıp Rakka'yı (Urfa) kuşattılar. Osmanlı hükümeti Abdi Paşa'nın yerine Gazze mütesillimi Derviş Beyi onun yerine görevlendirdi. Cevdet, *a.g.e.*, s. 302.

⁵² Shaw, *Ottoman Egypt, 1517-1798*, s.303.

⁵³ Cevdet, *a.g.e.*, s.303.

⁵⁴ *Ay.yer.*

zaman kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa: “Düstûr-ı mükerrerim kâffe-i umur-i Mısriyye bana muvaffazdır deyüb Devlet-i Aliyyeye takdim olunacak arzuhallerin irsaline müsaade etmedi”⁵⁵. Seferin yapılma sebebine ve ruhuna uygun hareket etmeyi ve hiç bir taviz vermemeyi prensip kabul ettiği anlaşılan Gazi Hasan Paşa'nın Murad ve İbrahim Beylerin elde etmiş oldukları iktidarlarını kırmaya ve Osmanlı hakimiyetini tekrar Mısır'da kurmaya azimli oldukları kesindir. Nitekim, Osmanlı hükümetinden almış olduğu tam yetkinin gereği de böyle katı olmasını gerektiriyordu.

Seferin tek yetkilisi olan kaptan paşa tarafından af edilmeleri hususundaki bütün girişimleri red edilen Murad ve İbrahim Beyler, bu Osmanlı paşasının güçlü deniz kuvvetlerine karşı direnç göstermekten ve karşı mücadeleye başlamaktan başka care bulamadılar. Her türlü yolu denemeyi mübah saydığı anlaşılan bu iki Memlûk beyi sert tavırlarını bırakıp Osmanlı hakimiyetinin tesisine engel olmak için Mısır valisi Yeğen Mehmed Paşa'ya Osmanlı padişahına bağlı kalacaklarına dair teminat vererek af edilmelerini tekrar rica ettiler. Aynı zamanda Murad Bey, emrindeki Memlûk beyleri komutası altında Reşid şehrini işgal etmek üzere kuvvetler gönderdi⁵⁶. Murad Beyin bu girişiminden haberdar olan ve emrindeki kara kuvvetleri beklemekte olan Gazi Hasan Paşa, Cidde valisi Ahmed Paşa'yı İskenderiyede bırakarak Reşid şehrine hareket etti ve halkın kendisini iyi karşılayıp itaat ettiğine şahid oldu. Bu şehirde Gazi Hasan Paşa, Murad Bey'in göndermiş olduğu ulema ve ocaklıdan teşkil edilmiş bulunan bir heyeti kabul etti. Hasan Paşa heyete ve Mısır halkına, şahsının ve Osmanlı hükümetinin iyi dilek ve niyetlerine dair teminat verdi. Aslında Gazi Hasan Paşa, Murad ve İbrahim Beylerin tiranca yönetim ve hareketlerine karşı Mısır halkının desteğini kazanmaya çalıştığı kesindir. Bu güvenceye halkın inanmasını sağlamak için de Memlûk beylerine karşı Arapça kaleme alınmış olan ve Kanuni Sultan Süleyman *kanunnamesi*'ne

⁵⁵ Cevdet, *a.g.e.*, s.304.

⁵⁶ *Ay.yer.*

uygun olarak yönetimin tekrar uygulanacağını ve vergilerin azaltılacağını müjdeleyen beyannameler dağıttı⁵⁷. Sonuç olarak, Hasan Paşa Mısır halkının desteğini kazanmayı başardı.

Mısır'daki iktidarının büyük bir tehlike içinde olduğunu anlayan Murad Bey, bu Osmanlı kuvvetlerine karşı direnmek için bir ordu hazırlayıp silahlı direnmeye karar verdi. Bu arada, halkın üzerinde olumlu bir etki yaptığını bildiği Gazi Hasan Paşa'nın beyannamelerine karşı siyasi bir taktik olarak da Mısır halkının tam desteğini kazanabilmek için, depolanmış durumda bulunan buğday stoklarının pazarlara sürülerek çok ucuza satılması için izin verdi.

1787 Temmuz'unda emrindeki kuvvetlerle birlikte Murad Bey Reşid şehrinde bulunan Osmanlı birliklerine karşı yürüdü. Ancak Murad Bey Rahmaniye'de Gazi Hasan Paşa'nın kuvvetlerine yenik düştü⁵⁸. Bu başarıdan haberdar olan Mısır'ın Osmanlı vâlisi, Kahire'de tam olarak kontrolü sağlayıp diğer isyancı Memlûk beylerine karşı şehri savunmak için kendisine bağlı ve itaat eden birlikleri topladı. Ayrıca vâli, Hasan Paşa'ya mümkün olan en kısa zamanda Kahire'ye imdat kuvveti göndermesi için ricada bulundu.

Kahire'de bulunan yerel kuvvetlerin ve ulemanın da desteğini elde eden vâli Yeğen Mehmed Paşa, şehir önüne kuvvetleriyle gelmiş olan İbrahim Bey'e karşı Kahire'nin iç kalesini savunmaya başladı⁵⁹. Şehri Memlûk beyinin tehdidinden kurtarmak isteyen Hasan Paşa bizzat kuvvetlerinin başında Kahire'nin limanı olan Bulak'a 11 Şevval 1200 H/ 9 Ağustos 1786 günü geldi. Bunu haber alan İbrahim Bey birlikleriyle şehrin güneyine çekilmek zorunda kaldı. Hasan Paşa ertesi günü yani 10 Ağustosta Kahireye kuvvetleriyle girdi⁶⁰.

⁵⁷ Holt, *Fertile Crescent*, s.99

⁵⁸ Cevdet, *a.g.e.*, s.306; Holt, *ay.yer.*

⁵⁹ Cevdet, *a.g.e.*, s.307.

⁶⁰ Uzunçarşılı, "Mısır Meselesi ve Gazi Hasan Paşa, "*Osmanlı Tarihi*, IV /1, s.514. Cevdet, *a.g.e.*, s. 308 de Hasan Paşa'nın Bulak'a ve Kahire'ye gelişini, halkın bundan ne kadar memnun olduğunu anlatır

Bu sıralarda Murad ve İbrahim Bey'ler arasında bazı anlaşmazlıklar vardı. Daha önce de belirtildiği gibi, mülayim bir yapıya sahip olan İbrahim Bey, Gazi Hasan Paşa ve Osmanlı birliklerine karşı kuvvetle direnmenin doğru olmadığına inanıyordu. Ancak, hali hazırdaki ortamda her iki Memlûk beyinin Osmanlı askeri varlığına karşı direnmekten başka çareleri kalmamıştı.

Gazi Hasan Paşa Kahire'ye girdiği gün, uygulamaya konulmasının amaçlandığı reformları ilan etmek amacıyla Mısır Divanı üyeleriyle bir toplantı yaptı. Mısır yeni yerel yönetimine ve askeri birliklere subay atamaları yapılmakla işe başlandı. Mısır yerel yönetimine, Murad ve İbrahim Beylerin rakiplerinden yeni Memlûk beylerin atamaları yapıldı. Bu davranışın temelinde yatan esas fikir, Mısır'daki Osmanlı devletinin varlığına karşı olan Memlûk beylerinin tekrar güç kazanarak iktidarı ele geçirmelerini önlemektir. Murad ve İbrahim Beylerinin ait oldukları Muhammediye grubunun (hanedanının) güçlü rakibi durumundaki Aleviye grubundan olan Cidavî (Cedavî) Hasan ve İsmail Beyler seçildi. Başka bir deyişle, Hasan Paşa Mısır'da Osmanlı hakimiyetine karşı gelmiş ve merkezi dinlemeyerek ve keyfi hareket ederek yükümlülüklerini yerine getirmeyip bu sefere sebep olan Muhammediye grubunu iktidardan indiriyor yerine onların hasmı olan Aleviye grubunu iktidara getiriyordu. Adı geçen İsmail ve Cidavi Hasan Beyler Kahireye davet edilerek Defterdarlık ve *Emir ü'l Hacc*'lık makamlarına atanacaklarına dair kendilerine söz verilmiştir. Yine aynı Divanda *Şeyh ül-Beled*⁶¹ kurumunun kaldırılmasına oy birliği ile karar verilmiştir. Kahire'deki bu *Divan* toplantısından sonra alınan kararların ilan edilmesine ve başta Murad ve İbrahim Beylerin ve isyana katılmış olan diğer Memlûk beylerinin bütün mallarına devletçe el konulması konusunda fikir birliğine varılmıştır.

Divan toplantısını takip eden günler, Mısır'a getirilen yeni rejimde İslami karakterin daha ağır bastığına şahit olacaktır. Hıristiyan halka karşı

⁶¹ Cevdet, *a.g.e.*, s.309.

bazı ölemler ve nizamlar hazırlanarak uygulamaya konuldu. Mesela, yeni nizama göre Hıristiyanların Müslümanları işlerinde çalıştırmaları ve köle satın almaları yasaklanıyordu⁶². Atılan diğer önemli bir adımla da Mısır'daki eşrafın durumlarının güçlendirilmesi isteniyor onlara saygı gösterilmesi ve saygın vatandaşlar olarak muamele edilmesi sağlanıyordu. Bu önlemden anlaşıldığına göre Mısır'daki ulema ve eşraf hemen hemen eski önem ve pozisyonlarını kaybetmiş olmalıdırlar. İbrahim Bey'in kuvvet kullanarak Kahireyi ele geçirmeye çalıştığı zaman ulemanın ve eşrafın, vâli Yeğen Mehmed Paşaya tam destek verdikleri hususunda kanıtlar vardır. Gazi Hasan Paşa tarafından onların lehine alınan kararlar ve konulan nizamlarda bu durumun de etkili olduğunu varsaymak akla yakındır.

Mısır seferinin ilk safhası, Hasan Paşa'nın iyi eğitilmiş deniz piyadelerinin Kahire ve aşağı Mısır'ı almalarıyla sonuçlanmışır⁶³. Ancak, Murad ve İbrahim Beyler hâlâ Mısır'ın güney bölgelerinin yani yukarı Mısırın gerçek sahibi durumundaydılar. Gazze sancak beyi olan Derviş Bey Şam valisi ve *Emir ül-Hacc* görevlerini sürdüren ve Cezzâr Ahmed Paşa'dan yedek kuvvet ve malzeme almış olan Keki Abdi Paşa ile birlikte Kahire'ye 1 Zilka'de 1200 H/ 26 Ağustos 1786 günü gelip emirlerindeki kuvvetlerle şehrin yakınında yerleştiler⁶⁴. Böylece ortaya ilginç bir durum çıkmış, Mısırda Osmanlı kuvvetleriyle Memlûk beyleri arasında askeri yönden stratejik bir kilitlenme meydana gelmiştir. Gazi Hasan Paşa Mısır'da askeri birlikleriyle kaldığı sürede bu belirsizlik durumun devam etmesi kuvvetle muhtemel gözüküyordu⁶⁵. İsyancı Memlûk beylerini mağlup etmeyi ve Osmanlı hakimiyetini bütün Mısır'da tesis etmeye azimli olduğu anlaşılan Gazi Hasan Paşa, âsîlerin kontrolunda bulunan yukarı Mısır'ı kontrol etmek amacıyla yukarı Nil'e yürümek zorunda olduğunu biliyordu.

Osmanlı birlikleri, İsmail ve Cidavî (Cedavî) Hasan Beylerin

⁶² Holt, *Fertile Crescent*, s. 100.

⁶³ W. Elton, *Survey of the Turkish Empire*, London. 1801, s. 79-83.

⁶⁴ Cevdet, *a.g.e.*, s.311; Uzunçarşılı, *ay.yer.*

⁶⁵ Holt, *ay.yer.*

komutası altındaki Memlûk kuvvetlerinden oluşan müttefik ordusu bir tarafta, isyancı Murad ve İbrahim Beyler ve taraftarlarından müteşekkil bir ordu diğer tarafta olmak üzere Said yakınlarında Circe (Cerçe) de 3 Muharrem 1201 H/26 Ekim 1786 günü müthiş bir savaşa tutuştular⁶⁶. Mısır'ın kaderini kesin bir şekilde tayin edeceği bilinen bu meydan savaşı, taraftarların birbirlerine karşı üstünlük sağlayıp kesin bir sonuç alamadan sona erdi.

Gazi Haşan Paşa son gelişmeleri ve Mısır'daki durumu görüşüp tartışmak üzere *Divan*'ı toplantıya çağırdı. Paşa, *Muhammediye* grubuna karşı kuvvetli bir rakip grup oluşturup Mısır'daki iç kuvvetler dengesini yaratmaktan başka bir çare olmadığını anladı. Böylece, Mısır'da iki önemli mevki olan *Şeyh ül-Beled*'liğe İsmail Bey'in ve *Emir ül-Hacc*'lığa da Cidavî Hasan Bey'in atanması uygun görüldü⁶⁷. Sonradan Diyarbakır valisi olarak atanacak olan Yeğen Mehmed Paşa'nın görevden alınmasının gerekli olduğunu hükümete bildiren Paşa, son yapılan Circe savaşında büyük bir kahramanlık örneği gösteren Keki Abdi Paşa'nın Mısır valisi olarak atanmasını sağladı. Yeğen Mehmed Paşa, vergilerin toplanamamasından ve valilik görevlerini yeterince yerine getirememiş olmasından ve zimmetine para geçirmekle suçlanarak Mısır'daki durumun kötüye gitmesinden sorumlu tutulmuş⁶⁸ ve Mısır valiliği görevinden alınmıştır.

Osmanlılar, Kasım 1786 da Mısır'daki nazik durumun ve meselenin görüşmelerle çözülmesi için bir girişimde bulundu. Murad ve İbrahim Beylerin Mısır dışına çıkmaları şartıyla affedilmesi ve kendilerine toprak vadedilmesi teklif edildi. Ancak bu Memlûk beyleri Osmanlıların Mısır dışına çıkma tekliflerini red ederek mücadelelerine devam etme

⁶⁶ Cevdet, *a.g.e.*, s. 312-13; Uzunçarşılı, *ay.yer.* Circe'de yapılan müthiş muharebede Osmanlı kuvvetleri galip gelmiş ve savaşta gösterdiği cesaret ve kahramanlığı ile dikkat çeken Abdi Paşa Mısır valisi atanmıştır.

⁶⁷ Cevdet, *a.g.e.*, s.314.

⁶⁸ Cevdet, *a.g.e.*, s.315-16, 318.

azminde olduklarını ileri sürdüler. Bu ve buna benzer girişimlere rağmen Mısır'daki durum bir çözüme kavuşturulamadı.

13 Safer 1201 H/ 6 Kasım 1786 günü kanun dışı hareket edenler ve bedevîler tarafından soyulmuş olan *Hacc* kervanı Mısır'a geri döndü⁶⁹. Bu sıralarda Hasan Paşa Mısır'da tam olarak duruma hakim değildi. Diğer taraftan, Murad ve İbrahim Beyler Mısır piramitlerinin yakınında emrindeki kuvvetlerle gelip üsslenmişler ve Kahire'yi tehdit eder bir durumda bulunuyorlardı. Fakat bu isyancı Memlûk beylerinin kuvvetleri Osmanlı ve müttefik birlikleri tarafından Piramitler yakınında yapılan muharebede mağlup edilince, 1786 yılı Aralık başlarında yukarı Mısır'a geri çekilmek zorunda bırakılmışlardır⁷⁰. Bu savaşı takiben Murad ve İbrahim Beyler bozulan kuvvetlerini Circe yakınlarında toplayıp burayı bir süre üss olarak kullanmışlardır. Ancak, Gazi Hasan Paşa meseleyi kökünden halledebilmek için âsî kuvvetlerin üzerine gidip kesin sonuçlu bir zafer kazanmanın şart olduğunu biliyordu. Osmanlı ve yanındaki müttefik kuvvetler ile Memlûk beylerin başkanlığındaki âsî kuvvetler Circe'de 28 Rebiü'l ahir 1201 H/ 19 Şubat 1787 günü yine büyük bir savaşa tutuştular. Muharebe sırasında Osmanlı askerinin çekildiğini gören âsî kuvvetler bu durumu fırsat bilip süvarilerini piyade askerinin üzerine sürdüler. *Çarh-ı Felek*⁷¹ arkasında siper alan Osmanlı piyadesi aniden ateş açınca âsî kuvvetler perişan olup Laçin ve Ali Ağa üçyüz kadar kuvvetiyle ve onlarla hareket eden çöl Araplarının (urban) ekserisi *Çarh-ı felek*'ler önünde telef oldular. Osmanlı kaynaklarına göre, Osmanlı kuvvetleri bu muharebede çok az kayıp

⁶⁹ Cevdet, *a.g.e.*, s.316-17.

⁷⁰ Holt, *ay.yer.*

⁷¹ Osmanlı kuvvetlerinin harpte kullandıkları savunma aleti olup genellikle atlı bazen de yaya askerinin hücumlarına karşı yapılan bir çeşit siperdir. Boydan boya ve dört köşeli bir mertek olup kalınlığı 12 *parmak*, uzunluğu 12 *ayaktır*. Her karışta açılan deliklere domuz ayağı denilen çiviler yerleştirilip gerilirdi. Düşmana karşı iyi bir engel teşkil eden bu aygıt, şimdiki dikenli tellere benzerdi. Cevdet, *a.g.e.*, s. 319-20; *Uzunçarşılı*, *a.g.e.*, s. 517.

vermişlerdir. Altı saat süren bu Circe muharebesi sonucunda âsî Memlûk beyleri kuvvetleri ile birlikte Asvan'a çekildi. Kaptan Paşa'nın kethüdası İsmail Ağa kalyonlarıyla Nil yoluyla, yukarı Mısır'a çekilmiş olan âsî kuvvetleri takip için hareket etti ve hareketinde başarılı oldu. Bu sırada Asvan kalesinin alınması ve muhafazası için Cidavî Hasan Bey tayin edildi⁷².

Hemen harekete geçtiği anlaşılan Cidavî Hasan Bey, âsîlerin diğer kuvvetlerini de bertaraf ederek Asvan'a kadar olan Mısır'ı işgal etti. Bu sırada mağlup olan âsî kuvvetleri de Sudan'ın Nubya bölgesine çekilmek zorunda kalmışlardır. Ancak, ana kuvvetlerin sürekli olarak güney (yukarı) Mısır'da kalması uygun görülmeyip, kuzey (aşağı) Mısır'ın da kontrol altında tutulması gerekiyordu. Böylece, Mart 1787 de Cidavî Hasan Beyin Kahire'ye doğru çekilmesi uygun görülmüş ancak bir Osmanlı garnizonu, diğer askeri birlikler ve Osmanlı devletine bağlı beyler yukarı Mısır'da kontrolün sağlanması amacıyla bırakıldı⁷³.

Askerî hareketin ikinci safhasında, âsîleri Nubya'ya sürme başarısını göstermekle birlikte Gazi Hasan Paşa herşeye rağmen Mısır'daki kilitlenmiş olduğunu zikrettiğimiz askerî ve politik dengeyi bozup Osmanlı devletinin lehine çevirmekte başarılı olamamıştır. Bu durumun sonucu olarak, kısa bir süre sonra, Nisan 1787 de Nubya'ya çekilmiş olan âsîler kuvvetleriyle birlikte tekrar Mısır'a geri dönmeye başlamış ve Kahire'ye doğru ilerleme hareketine girişmişlerdir. Bu nazik durum karşısında Gazi Hasan Paşa âsîlerin bu yürüyüşünü durdurmak üzere harekete geçmek zorunda kalmıştır. Ancak, kendi saflarında bulunan Memlûk beyleri aralarındaki anlaşmazlık ve rekabet yüzünden bu girişiminde başarılı

⁷² Cevdet, *a.g.e.*, s. 320.

⁷³ Cevdet, *a.g.e.*, s.321. Durum ile ilgili Cabartî'den naklen bilgi aktaran Cevdet, 11 Receb 1201 H/29 Nisan 1787 tarihinde Abdi Paşa, İsmail Bey, Defterdar Ali Bey'in Mısır'da kaldıklarını, Cidavî Hasan Bey'in Kınna'da, İsmail Bey'in memleketinde, Osman ile Selim Beylerin İsna'da, Çerkez Ali Bey'in Ermenet'te(?), Hasan Bey'in memleketinde, Osman ve Şahin ve diğer beylerin çeşitli beldelerde kaldığını yazar.

olamadı⁷⁴. Bu yeni ve nazik durum karşısında Gazi Hasan Paşa, âsî durumda olan Murad ve İbrahim Beylerle bir antlaşma zemini arama çabası içine girdi. Hadiselerin gelişmesine bakıldığında, Gazi Hasan Paşa'nın âsî beyleri ve kuvvetlerini ortadan kaldırmak için ne imkanları ne de yeterli zamana sahip bulunduğu açıkca anlaşılır. Buna ek olarak Osmanlı-Rus ilişkileri gün geçtikçe kötüye gidiyor ve Osmanlı devletinin Hasan Paşa'ya olan ihtiyacı her zamandan fazla artıyordu. Hasan Paşa'nın bu durumda Osmanlı başkentine geri dönmesi artık bir zorunluluk haline geliyordu. Zira yaz sezonunda yani 17 Ağustos 1787 de Osmanlı Devleti Rusya'ya harp ilan edecektir.

Gelişen bu son olayların ışığında, Hasan Paşa 4 Zilhicce 1201 H/ 17 Eylül 1787 günü Divani toplantıya çağırıp Osmanlı hükümeti tarafından gönderilen ve özetle: “Yukarı (güney) Mısır'da yaşamak şartıyla İbrahim ve Murad Beylerin affedildiği, Kahire'ye girmemeleri şartıyla İbrahim Beyin Kınna'da, Murad Beyin ise Isna'da yerleşmelerine izin verildi”⁷⁵ ifadesini içeren bir Padişah fermanı üzerinde görüşme yapılmasını istedi. Karşılıklı ileri sürülen fikirler ve görüşmeler doğrultusunda Divan üyelerini de Padişah emrinin doğrultusunda düşündüğü ortaya çıktı. Bunun üzerine Gazi Hasan Paşa Padişah emrinin ve Divan'da beliren görüşler yönünde yeni düzenlemelere gidilmesi için gerekli hazırlıklara başladılar. Mısır'da düzeni ve Osmanlı hakimiyetini sağlamak amacıyla Gazi Hasan Paşa kethüdası Trablus'lu İsmail Ağaya bu görevi vererek, kendisinin emrine 1500 kişiden oluşan bir Osmanlı askerî birliği, silah, harp malzemesi ve techizatı bıraktı. Gazi Hasan Paşa İstanbula gitmek üzere 23 Zilhicce 1201 H/6 Ekim 1787 günü donanmasıyla Mısır'dan ayrıldı. Bunun üzerine, seferin üçüncü safhası da Osmanlı hükümetinin ve Gazi Hasan Paşa'nın ümit ve beklentilerinin tam aksine Mısır'da kalıcı bir çözüm bulunamadan sona erdi. Sonuçta, Muhammediye grubundan olan Memlûk Murad ve İbrahim Beylerin yerine, Aleviyye grubundan yine Memlûk olan Cidavî

⁷⁴ Cevdet, *a.g.e.*, s. 322.

⁷⁵ Cevdet, *ay.yer.*; Holt, *ay.yer.*

Hasan ve İsmail Beyler geçmiş oldu.

Mısır'daki askeri faaliyetleri yanı sıra, özellikle Kahire ve aşağı Mısır'ı kontrolü altına alan Gazi Hasan Paşa, ülke idaresini ve onun hazine gelirlerinin sağlanmasını ve dengelenmesini eski haline getirebilmek için büyük gayretler sarf etmiştir. Ancak, Mısırda güçlü bir durumda olduğu anlaşılan âsî beyleri tam anlamıyla bertaraf edemeyen Paşa, dikkatini ve zamanının büyük bir kısmını yukarı Mısır'a kaçırmış ve silahlı bir direnişe geçmiş olan asilere karşı harcamak zorunda kalmıştır. Mısır'da planladığı ve uygulamaya koymak istediği reformları gerçekleştiremeden, Osmanlı imparatorluğuna karşı beliren ve Avrupalı rakiplerinden gelen yeni tehlikelere karşı görev yapmak üzere Osmanlı hükümeti kendisini ve emrindeki filosunu İstanbula geri çağırarak mecburiyetinde kalmıştır⁷⁶.

Mısır'dan ayrılmadan önce Gazi Hasan Paşa, *İrsaliye Hazinesi*'ni tekrar eski haline döndürmek ve Osmanlı hükümeti ve Mukaddes şehirlere karşı Mısır hazinesinin yükümlülüklerini yerine getirmesini sağlamak ve teminat altına almak amacıyla bir dizi reform hareketine başladı.

İlk mali reform olarak o, bazı iyi gelir getiren mukataalara yeni ve ağır vergiler koydu. Buna göre :

1- Kahire yakınındaki Matariyye gölünde yapılan balık avcılığı konusunda nizamlar ve vergiler koyarak yeni bir mukataa ihdas etti. Bu *mukataa*'yı⁷⁷ üstlenecek olan mültezime *mal-ı haraç* vergisi ödemesi kuralını getirdi.

2- *Emin-i Hiyar Sanbar*'den alınan *kuşufiyye-i kebîr* vergisini arttırdı.

3- *Emin-i Salhane*'den alınan *Kuşufiyye-i kebîr* vergisini

⁷⁶ Mısır seferiyle ilgili bibliyografya için ayrıca bak. Shaw, *Ottoman Egypt, 1517-1798*, s. 301.

⁷⁷ Mısır valisinin sürekli *iltizam*'ı olan bu *mukatâa* 1785 de ihdas olunmuş yıllık hazineye 200.000 *pârâ* gelir sağlamaktaydı. Matariyye gölü Kahire'nin kuzeyindeydi. Bu *mukatâa* Memlûk beyleri tarafından ele geçirilip Hazineye hiç bir miktar ödemedikleri için ilga edilmiştir. Shaw, *Ottoman Egypt, XVIII.yy.*, s. 47.

arttırdı.

Ayrıca Mısır hazinesi gelirlerine eklenecek olan 6.800.000 paralık⁷⁸ vergi artışının tamamı Mısır hazinesi gelirlerine dahil edilecek ve bu meblağ İskenderun'da bulunan Osmanlı padişahının tayin edeceği memura doğrudan gönderilecekti.

İkinci reform, Osmanlı Devleti için gerekli bazı malzeme ve yiyecek satın almak için daha önce Mısır hazinesi tarafından yapılan çeşitli harcamalarla ilgiliydi. Mısır hazinesinin bu alımları yapabilmesi kapasitesinin üzerinde olduğu için, erzak harcamaları artık *irsaliye hazinesi* tarafından karşılanacaktı. Mesela, şeker ve diğer maddeler için gemilere ödenecek navlun ve İstanbuldaki imparatorluk tersaneleri için gerekli olan malzeme yine *irsaliye hazinesi*'nden ödenecekti.

Üçüncü reform olarak da Kızıl Deniz filosu için daha önce hazine tarafından Süveyş kaptanına ödenen harcama kalemleri ve mukaddes şehirlere buğday taşıma navlunu ödenmesi *Mısır hazinesi* sorumluluğundan kaldırılıp *irsaliye hazinesi*'ne devrediliyordu⁷⁹.

Ayrıca Gazi Hasan Paşa *Mısır hazinesi*'nden ödenmesi gereken giderleri aşağıdaki konularla sınırlandırılmasını ihdas ediyordu:

- 1- Memur ve görevlilere ödenecek ücretler
- 2- Hacc ve Mukaddes Şehirler için yapılacak harcamalar
- 3- Mısır için yapılacak harcamalar
- 4- Osmanlı hükümeti için yapılacak harcamalar

Doğrudan Osmanlı hakimiyetini Mısır'da yeniden yerleştirmek düşüncesiyle yapılmış olan Gazi Hasan Paşa'nın liderliğindeki bu sefer,

⁷⁸ Osmanlı imparatorluğunun diğer yerlerinde kullanılan *kurûş* ve *akçe*'nin yerine Mısır'da kullanılan resmi gümüş pârâdır. Shaw , *Ottoman Egypt, 1517-1798*, s.65.; Shaw, *Ottoman Egypt, XVIII.yy.*, s.47. M.Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...*, II, s. 752-53.

⁷⁹ Hasan Paşa tarafından yapılan reformlar ve hazırlanan bütçe Kahire'nin iç kalesinde Mısır valisi riyasetinde 7 Safer 1201 H/ 29 Kasım 1786 günü toplanan Divan tarafından kabul edilmiştir.

yalnızca yarım kalmış bir girişimdir. Diğer yandan gerçekleştirilen bu Osmanlı askeri seferi, Mısır'daki Osmanlı yönetimine birbirlerine rakip Memlûk beylerinin getirilmesi ve bu yerli beyler arasında ülke içi siyasi kuvvetler dengesinin sağlanması ve getirilen yeni malî reformlar açısından başarıyla sonuçlanmış gözükmektedir. Herşeyden önce, Gazi Hasan Paşa'nın İstanbula döndüğünde Mısır'dan beraberinde getirdiği para⁸⁰ Rusya ve Avusturya'ya karşı yapılan savaş harcamalarında çok yararlı olmuştur. Diğer önemli bir husus da, bu seferin Osmanlı merkezi hükümetinin zaafının açıkca ortaya çıkarması ve merkeze bağlı diğer eyaletlere paralel olarak bu zengin malî kaynaklara sahip olan eyalette Osmanlıların etkili bir kontrole sahip olmadığı ve yaptırım gücünün mevcut bulunmadığı keyfiyetini sarahaten gözler önüne sermesidir.

Uygulama safhasına geçirilemediği ve yalnızca kağıt üzerinde kaldığı için, Gazi Hasan Paşa'nın Mısır'a getirmek istediği reformlar çok az bir değer taşımaktadır. Bu Osmanlı paşası ve emrindeki Osmanlı donanması Mısır sularını terk ettiği zaman, devlete karşı âsî durumuna düşüp aleyhine sefer-i hümayun tertip edilen Murad ve İbrahim Beyler, sefer esnasında kaybetmiş oldukları iktidarı tekrar elde etmek için mücadeleye girişmişlerdir. Bu Memlûk beyleri, Osmanlıların Mısır'ı ellerine emanet ettikleri İsmail ve Cıdâvî Hasan Beylerle uzun bir mücadele dönemine girmişler ve 1791 yılında Osmanlı yanlısı bu beyleri getirildikleri makam ve pozisyonlardan uzaklaştırmayı başarmışlardır. Âsî kabul edilen Murad ve İbrahim Beyler kısa zamanda seferden önceki güç ve iktidarlarını tekrar elde etmişlerdir. Doğal bir siyasi sonuç olarak da bu Memlûk beyleri eskiden olduğu gibi Mısır'daki keyfi uygulamalarına tekrar dönmüşlerdir. Gazi Hasan Paşa'nın Osmanlı devletinin kullanması için arttırılmış olan vergiler asla İstanbul'a gönderilmemiştir. Buna ek olarak, zikredilen Memlûk beyleri *irsaliye hazinesi*'nin büyük bir kısmını yine kendi ihtiyaçları için kullanmaya devam etmişlerdir. Bu durum üzerine Osmanlı hükümeti, sefer esnasında Gazi Hasan Paşa'nın malî reformları çerçevesinde talep edilen ek

⁸⁰ Cevdet, *a.g.e.*, s.323; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 518.

6.800.000 paranın feshedilmesini 1793 yılında kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu yeni durum üzerine Mısır hazinesinin gelir ve giderleri tekrar düzenlenmiştir⁸¹. Böylece, Napolyonun 1798 yılındaki Mısır seferine kadar geçen beş yıl, *irsaliye hazinesi*'nin mali kaynağı, Memlûk beyleri ve onlara bağlı emir'ler tarafından kullanıldığı için, asla Osmanlı hükümetine gönderilmemiştir.

Uzun vadede, Gazi Hasan Paşa'nın Mısır seferi meseleye köklü, kalıcı ve kesin sonuçlar getirememesine rağmen, bu Osmanlı silahlı mücadelesi gelecekte Mısır'la ilgili ortaya çıkacak ve kabul edilmek zorunda kalınacak olan siyasî ve askerî gerçeklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Hiç şüphesiz Mısır'a özgü olan bu durum imparatorluğun bütün eyaletleri için de geçerli olacaktır.

İlk olarak, bu sefer, yerel olan ve bağımsız hareket eden beylerin ortadan kaldırılması gereğini ve ihtiyacını, XIX. yüzyıl boyunca imparatorlukta yitirilmiş olan güçlü merkezîyetçi bir idareyi tekrar yerleştirme politikası güdülmesinin bir zorunluluk haline geldiğini ortaya koymuştur. İkinci olarak, bu sefer, 1798-99 yıllarında Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal etme planları için bir örnek teşkil etmiştir. Özellikle Hasan Paşa'nın bu sefer esnasında Memlûklara karşı Mısırlıların desteğini kazanmak için aldığı tedbirler, yine Mısır yerli halkının⁸² desteğini elde etmek için Arapça beyannameler yayınlanmasını bir propaganda vasıtası olarak kullanması, ülkedeki yerli eşrafın ve ulemanın durumlarının daha iyi ve saygın hale getirilmesi gibi hususlar da Napolyona Mısır'ı işgal etme konusunda yol gösterici olmuştur. Üçüncü olarak, askerî güç kullanmak suretiyle Mısır'ın merkezi Kahire'yi kontrol altında tutarak, yukarı Mısır'daki Memlûk beylerini ve onlara bağlı kuvvetleri yenip Mısır'dan atmak veya tamamen ortadan kaldırmanın

⁸¹ Shaw, *Ottoman Egypt, 1517-1798*, s. 304.

⁸² Cevdet, *a.g.e.*, s. 323 de Gazi Hasan Paşa'nın sefere gelirken Mısır halkının ona karşı beslediği duyguları şöyle yazar: "Ve Hasan Paşa Mısıra gelmezden mukaddem İskenderiye'de veyahud Reşid'de vefât etmiş olsaydı bu diyâr ahali gam ve kederlerinden helâk olurlar ve anın kabrine kâbe yapıp ziyâretgâh idinürler idi."

imkansız olduğu gerçeğini, sadece Napolyon Bonapar ve kuvvetleri değil aynı, zamanda uzun süre yaptığı m¼cadeleler sonuc¼ Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın da kabul etmek zorunda kaldığı bilinmektedir.

¼zetle ifade etmek gerekirse, XVIII. y¼zyılın ikinci yarısı, Mısır'ın imparatorluğun doğrudan merkezine bağlı bir birim olarak kabul edilmesi fikrinin sona erdiğine ve Osmanlı ¼lkesi i¼inde olduğu kabul edilen bu ¼lkenin gelecek yıllarda uluslararası boyutlarda ¼nem kazanacağı gerçeğine de şahit olacaktır.